

TÜRK DİLİ I

Hafta 11

Okutman Engin ÖMEROĞLU

DİL BİLGİSİ

1. Ses Bilgisi (Fonetik)

1. 6. Sesler ve Türkçenin Ses Özellikleri

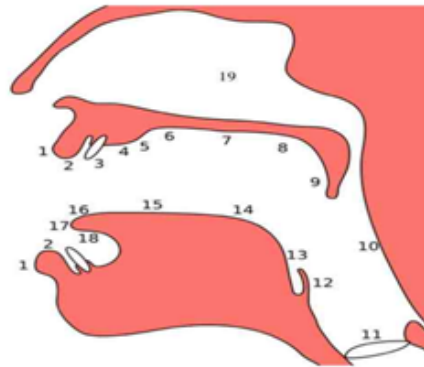
Doğadaki bütün canlıların kendilerine ait değişik sesleri vardır. Kuşların, köpeklerin, kedilerin değişik ses çıkarma yöntemleri vardır. Hayvanlar sesleri içgüdüleriyle çıkarır. Bu sesler de akılla, zekâyla birleşmediği için hiçbir zaman dil/lisan olamaz. Hayvanlar da bu seslerle kendi aralarında iletişim kurabilmektedir; ancak buna dil/lisan denemez. İnsanoğlunun ses çıkarma yeteneği bütün canlılardan üstündür. O sesleri sadece çıkarmakla kalmaz onu akılla birleştirerek dil denilen mucizeyi gerçekleştirir.

İnsanoğlunun kendine ait ses çıkarma sistemi, ses özelliği vardır. Bu seslerin meydana gelebilmesi için yeni doğan bebeğin ses yollarının, bununla birlikte zekâsının da gelişmesi beklenir. Yeni doğan her bebek ilk önce çevresindeki sesi tanır. Daha sonra öğrendiği, tanıdığı bu sesleri hecelere, sözcüklere dönüştürür. Yaş ilerledikçe bu sözcükler cümleye dönüşür ve dil denilen mucize gerçekleşir. İnsanoğlunun yaşına paralel zekâsı, akıllı da gelişir. Bununla birlikte dili de, konuşma yeteneği de gelişir. Bir insanın düşünce dili aynı zamanda o insanın ana dilidir. Anadilini ilk önce annesinden, ailesinden, çevresinden öğrenen insanoğlu daha sonra almış olduğu eğitimle ana dilini, konuşma yeteneğini geliştirir.

İnsanlardaki sesler, akciğerlere alınan havanın dışarı çıkması sırasında **ses yolundan** (*nefes borusu, gırtlak[ses telleri] ağız, burun, geniz...*) geçerken oluşur. Bu, dilin temeli olan sesleri meydana getirir. Bu oluşum kontrol dışı, istem dışı değil tamamen insanoğlunun iradesiyle, akılla meydana gelir. İstem dışı olan sesler de oluşabilir ancak bu durum acı, korku, öfke gibi insanların kendini kontrol edemediği ruhsal durumlarda ortaya çıkar.

Her sesin oluş yeri, noktası vardır. Örneğin **“b”** sesi bir *dudak sesidir* ve bu sesi çıkarabilmek için iki dudağımızı birleştirip, bırakmak gerekir. Bu sesi ancak bu şekilde çıkarabiliriz. **İşte bu sesin çıkış noktasına boğumlama noktası denir.** Her sesin *boğumlama noktası* farklı olabilir. **“g”** sesi farklı **“a”** sesi farklı, **“s”** sesi farklı yerden çıkar. (Bkz: 1. Şekil) Bu şekilde oluşan sesleri insanlar, dilin kuralı, düzeni içinde bir araya getirerek heceleri, sözcükleri daha sonrada cümleleri meydana getirirler.

Yeryüzündeki insanların çıkarmış oldukları sesler farklı dillerde de olsa temelde aynıdır. Ancak dillerde yine bazı farklılıklar vardır. Örneğin Türkçede olan bir ses İngilizcede Arapçada yoktur: Ö sesi böyledir. Yine Arapçada olan *ayın* sesi Türkçede yoktur. Bunun gibi bazı farklılıklar dillerin ve o dilin bağlı olduğu kültürün özelliklerinden kaynaklanır.

Boğumlama Noktaları (Seslerin Oluşu)

1. Dış Dudak	11. Gırtlak
2. İç Dudak	12. Gırtlak Kapağı
3. Diş	13. Dil Kökü
4. Diş Yuvası	14. Dil Üstü Arkası
5. Arı Diş Yuvası	15. Dil Üstü Önü
6. Ön Damak	16. Dil Palası
7. Damak (sert damak)	17. Dil Ucu
8. Arı Damak (yumuşak damak)	18. Dil Ucu Altı
9. Küçük Dil	19. Geniz Boşluğu (kaynak sitede yer almıyor.)
10. Yutak	

Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Place_of_articulation (İngilizce aslından Türkçeleştirilmiştir.) (10 Kasım 2007)

Hepsi önemli

1.7. Türkçenin Ses Özellikleri

///

Cadhi ne var?

- Türkçede kelime başında “ğ” sesi bulunmaz.
- Türkçede kelime başında “c” sesi bulunmaz. “c” sesi ile başlayan kelimeler ya yansıma kelimelerdir ya da yabancı kaynaklıdır: *cayır cayır, civciv, cik cik...*
- Türkçe kelimelerde kelime başında “h” sesi –*hangi, hani, hatun dışında- yoktur*. “h” ile başlayan kelimeler yabancı kaynaklıdır: *hicran, his, himmet...*
- Türkçede kelime başında “l” sesi yoktur. “l” ile başlayan kelimeler ya yansıma kelimelerdir ya da yabancı kaynaklıdır: *lakırdı, liman, lıkır lıkır...*
- Türkçede kelime başında “m” sesi yoktur. “m” ile başlayan kelimeler ya yansımadır ya da yabancı kaynaklıdır: *mışıl mışıl, mor, miyav...*
- Türkçede kelime başında “n” sesi yoktur. “n” ile başlayan kelimeler yansımadır ya da yabancı kaynaklıdır. Ancak “*ne, nasıl, niçin...*” gibi kelimeler Türkçedir.
- Türkçede kelime başında “r” sesi yoktur. “r” ile başlayan kelimeler yansımadır ya da yabancı kaynaklıdır: *ramazan, rap rap...*
- Türkçede kelime başında “v” sesi yoktur. “v” ile başlayan kelimeler ya yabancı kaynaklı ya da yansıma kelimelerdir. Ancak “*var, vur*” gibi kelimeler Türkçedir.
- Türkçede kelime başında “z” sesi yoktur. “z” ile başlayan kelimeler ya yabancı kaynaklı ya da yansıma kelimelerdir: *zonklamak, zır zır...*
- Türkçede kelime sonlarında **b, c, d, g** ünsüzleri bulunmaz. Türkçeye yabancı dillerden girmiş bazı kelimelerin sonunda bulunan bu ünsüzler **p, ç, t, k**’ye dönüşür: *murad = murat... gibi*.
- Türkçe kelime başında iki ünsüz yan yana gelmez, gelen kelimeler yabancı kaynaklıdır: *spor, grup...*
- Türkçe kelime köklerinde iki aynı ünsüz bulunmaz. Ünsüz ikizleşmesi yoktur. Bulunan kelimeler yabancı kaynaklıdır: *izzet, şiddet, iffet...*
- Türkçe kelimelerde ilk hece dışında –*yor eki hariç* - “**o, ö**” sesi yoktur, bulunan kelimeler yabancı kaynaklıdır: *doktor, horoz, operatör, traktör...*
- Türkçede kelime sonlarında; **nç, nt, nk, lt, lk, lç, lp, rç, rs, rk, rp, st, şt, rt, yt** seslerinin dışında iki ünsüz yan yana gelmez, gelen kelimeler yabancı kaynaklıdır: *sfenks, aks, film, hayr...*

YAZIM KURALLARI

1. 5. “ki” Bağlacının Yazılışı

ki bağlacı kendisinden önceki ve kendisinden sonraki kelimeye ayrı yazılır.

- “*Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin.*”

(M. Kemal ATATÜRK)

- “*Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer.*”

Dikkat: **ki** bağlacı bazı kelimelerde kalıplaştığı için bitişik yazılır: *mademki, sanki, çünkü, halbuki...*

+ki aitlik ekinin yazılışı:

+ki aitlik eki ünlü uyumlarına uymaz, daima “**ki**” şeklinde yazılır, kendisinden önceki kelimeye bitişik yazılır.

Yalnız bu ek birkaç kelimedeki ünlü uyumuna uyar:

- *dünkü, bugünkü, öbürkü...*

Dikkat: **ki** bağlacı ile **+ki** aitlik ekini birbirine karıştırmamak gerekir. **+ki** aitlik ekinin bulabilmek için cümleye ‘neredeki, kimdeki?’ sorusunu yöneltiriz. Eğer cevap veren kelime varsa aitlik ekidir. Cevap veren yoksa bağlaç olan **ki**’dir.

1. 6. “da/de” Bağlaçlarının Yazılışı

“*dahi, bile*” anlamına gelen bu bağlaçlar kendisinden önceki kelimeden ayrı yazılır.

Örnek: *Bir kitap da sana alalım.*

Gel de inanma.

Ben de özledim, ben de...

Gitti de gelmedi.

Ahmet de bizimle gelecek.

Uyarı: da/de bağlaçlarını ‘da, de, ta, te’ isim hâl ekleriyle karıştırmamak gerekir. İsim hâl ekleri kelimeye bitişik yazılır. Bağlaç olan da/de ise kendisinden önceki kelimeden ayrı yazılır, cümleden çıkartıldığında cümlenin anlamı bozulmaz; oysa isim hâl eki olan *da/de*’yi cümleden çıkardığımızda cümlenin anlamı bozulur.

Uyarı: de/da bağlaçları ünsüz uyumuna uymaz, yani daima de/da şeklinde yazılır. *ta/te* şeklinde yazılmaz.

1. 7. Birleşik Sözcüklerin Yazılışı

Birleşik kelimeler bazen bitişik bazen de ayrı yazılır:

Bitişik yazıldığı durumlar:

1. Kelimeler birleşigi oluşturunken bir ses hadisesi meydana geliyorsa (ses düşmesi, ses türemesi...) bitişik yazılır: *hissetmek, sabretmek, niçin, kahvaltı, pazartesi...*
2. Kelimeler birleşigi oluşturunken “**Anlam Kayması**¹” meydana geliyorsa bitişik yazılır: *hanımeli, aslanağzı...*
3. Kelimeler birleşigi oluşturunken “**Tür Kayması**²” meydana geliyorsa bitişik yazılır:
biçerdöver, dedikodu, imambayıldı...

¹ **Anlam Kayması:** Bir kelimenin temel (Sözlük) anlamından tamamen uzaklaşıp farklı anlam taşımasına denir.

² **Tür Kayması:** Bir kelimenin türünü değiştirip başka türe geçmesine denir. Fiilken isim olması gibi.

4. Birleşik kelimeler *sıfat tamlaması* biçimindeyse bitişik yazılır: *sivrisinek, yüksekokul, ilkokul...*
5. Vurgusu son heceye kaymış birleşik kelimeler bitişik yazılır: *babayiğit, karagöz, günaydın, kafakol...*
6. Eş anlamlı ikilemelerde vurgu normal olarak ikinci hecededir. (*gide gele, azar azar...*) Vurgusu ilk heceye kayan ikilemeler bitişik yazılır: *yüzgöz, çıtçı, fıs fıs, hoşbeş...*

Bunların dışındaki durumlarda birleşik kelimeler ayrı yazılır: *arz etmek, cırcır böceği...*

Uyarı: Dilimizde üç ayrı kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan birleşik kelimeler de vardır. Bunlar genellikle bazı yerleşim yerlerine ait isimlerdir: *Alifuatpaşa, Afyonkarahisar, Gaziosmanpaşa...* Bu tür kelimeler **birleşik** yazılır. Bu kelimeler birleşik yazılırken; bazı okullara, kurumlara, yapılara verilen ünlü kişilere ait isimler ise **ayrı** yazılır: *Namık Kemal Lisesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü...*

YAZIM ve NOKTALAMA ÇALIŞMALARI

1.3. Virgülün Kullanıldığı Yerler

1. Birbiri ardınca sıralanan eş görevli kelime ve kelime grupları arasına konur:
 - *Sessiz dereler, solgun ağaçlar, sarı güller*
 - *Dillenmiş ağızlarda tuttuk dilli gönüller.*
 - *Fırtınadan, soğuktan, karanlıktan ve biraz da korkudan sonra bu sıcak, aydınlık ve sevimli odanın havasında erir gibi oldum.*
2. Sıralı cümlelerin arasına konur:
 - *Gittim, gördüm, yendim.*
3. Uzun cümlelerde yüklemden uzak düşmüş olan öğeleri belirtmek için konur:
 - *Bina, bahçe zemininden beş altı metre kadar yüksekte kâmilan mermer döşeli geniş bir teras üzerine sekiz köşeli olarak yapılmıştır.* *Burhan FELEK, Tac Mahal.*
4. Cümlede özel olarak vurgulanması gereken öğelerden sonra konur:
 - *Otobüsün mütemadiyen taşla, toprakla boğuşmasına mukabil otoray, cilâlı çelik raylar üstünde yağ gibi kayıyor.* *Reşat Nuri GÜNTEKİN, Otoray Yolculuğu*
5. Cümle içinde arasöz ve ara cümleleri ayırmak için konur:
 - *Örnek olsun diye, örnek istemez ya, söylüyorum.*
 - *Şimdi efendiler, müsaade buyurursanız, size bir sual sorayım.* *M. Kemal ATATÜRK*
6. Anlama güç katmak için tekrarlanan kelimeler arasına konur:
 - *Akşam, yine akşam, yine akşam,*
 - *Göllerde bu dem bir kamış olsam!* *Ahmet HAŞİM*

Dikkat: İkilemelerin arasına virgül konmaz: *koşa koşa düşe kalka...*

7. Tırnak içinde olmayan alıntı cümlelerden sonra konur:

- *Atatürk, benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır; fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır, diyerek Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza kadar yaşayacağını vurgulamıştır.*
8. Kendisinden sonra cümleye bağlı olarak ret, kabul ve teşvik bildiren; **yoo, evet, yok, hayır, peki, pekala, tamam, olur, hayhay, baş üstüne, elbette** gibi kelimelerden sonra konur.
- *Hay hay, siz de buyurun...*
 - *Evet, kırk seneden beri Türkçe merhale merhale Türkçeleşiyor.* Yahya Kemal BEYATLI
9. Bir kelimenin kendisinden sonra gelen kelime veya kelime gruplarıyla yapı ve mânâ bakımından bağlantısı olmadığını göstermek için kullanılır:
- *Hasta, adama boş gözlerle bakıyordu.*
 - *Bu gece, eğlenceleri içlerine sinmedi.* Reşat Nuri GÜNTEKİN
10. Hitap için kullanılan kelimelerden sonra konur:
- *Sevgili oğlum, Sayın Bakan, Değerli kardeşim,*
11. Yazışmalarda, başvuru makamının adından sonra konur:
- *Türk Dil Kurumu Başkanlığına, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğüne,*
12. Yazışmalarda, yer adlarını tarihlerden ayırmak için konur:
-
 -
 - Adapazarı, 16 Ağustos
13. Sayıların yazılışında, kesirleri ayırmak için konur:
- 40,06 (kırk tam yüzde altı)
14. Bibliyografik künyelerde yazar, eser, basım evi, vb. maddelerden sonra konur:
- *Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1972*
 - *Özkan Mustafa, Tarih İçinde Türk Dili, İstanbul 1999*

Dikkat: Metin içinde ve veya yahut bağlaçlarından önce de sonra da virgül konmaz.